

PAPER DETAILS

TITLE: Sebeb-i Nüzulle Yetinmenin Âyetlerin Nesnel Anlamlarini Tespitte Yol Açtigi Sorunlar:

Hucurât 49/12. Âyeti Örneği

AUTHORS: Orhan Güvel

PAGES: 72-92

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4296938>

Sebeb-i Nüzulle Yetinmenin Ayetlerin Nesnel Anlamlarını Tespitte Yol Açtığı Sorunlar: Hucurât 49/12. Ayeti Örneği

Orhan Güvel

0000-0002-6104-8177 | orhangüvel@osmaniye.edu.tr

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Osmaniye, Türkiye

ROR ID: [03h8sa373](https://orcid.org/03h8sa373)

Öz

İslâmî ilimler geleneğinde Kur'an ayetlerinin tarihle ilişkisini inceleyen muhtelif alanlar ihdas edilmiştir. 'Ulûmu'l-Kur'ân'ın ana konuları arasında yer alan Esbâb-ı Nüzul bunlardan biridir. Sebeb-i nüzul rivayetleri, her durumda hakkında bilgi verdiği ayetlerin nesnel anlamalarını tespit etmeye yetecek derecede bilgi içermeyebilir. Bunun en temel sebebi, rivayetlerin çoğunlukla ravilerinin şahsî Kur'an yorumlarını yansıtmasıdır. Rivayetlerin bu öznel yönünü dikkate almamak ve tefsir kaynaklarıyla sınırlı bir araştırma yürütmek, bazı durumlarda ayetlerin nesnel anlamalarını tespitinde önemli bir engele dönüşebilmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak "Sizden biriniz ölü hâldeki kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bundan öğrendiniz, değil mi?" meâlindeki ifade özelinde, gıybet etmenin nehyedildiği Hucurât 49/12. ayeti mercek altına alınmıştır. Hucurât 49/12. ayetinin sebeb-i nüzulü hakkında nakledilen rivayetler dikkate alındığında önümüzdeki tek seçenek, ayetin Selmân-ı Fârisî ve 'Usâme b. Zeyd hakkında indirilmiş olduğunu kabul etmek gibi görünmektedir. Buna göre, Selmân iki kişiyle sefere çıkmıştı. Yolculuk boyunca onların hizmetlerini görecekti, buna karşılık onlar da Selmân'ın yemeğini karşılayacaklardı. Sefer sırasında önden gidip çadır kurması ve yemek hazırlaması gereken Selmân, bir ara uyudu ve bu yüzden sorumluluklarını yerine getiremedi. Beraberindeki iki adam Selmân'ı aradılar ama bulamayınca çadırı kendileri kurmak durumunda kaldılar. Sonrasında Selmân hakkında "Selmân'ın istediği de buydu: hazır yemek ve kurulmuş çadır..." dediler. Daha sonra Selmân'ı bulunca yiyecek bir şeyler almak üzere onu Hz. Muhammed'e gönderdiler. Selmân, durumu haber verince Hz. Muhammed ona: "Arkadaşların yemeği ne yapacak? Zaten yediler." dedi. Selmân iki adamın yanına döndü ve durumu anlattı. İki adam Hz. Muhammed'e gelip "Seni hakla gönderene yemin olsun ki konakladığımızdan beri yemek yemiş değiliz." deyince Hz. Muhammed: "Söylediğiniz o sözle Selmân'ı yediniz ya!" diye cevap verdi. Bunun üzerine "...Sizden biri ölü hâldeki kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?..." Hucurât 49/12. ayeti nazil oldu. Aynı rivayetin başka tariklerinde yer alan bilgilerde Hz. Muhammed'in Selmân'ı, yemek için o vakit hizmetinde bulunan 'Usâme b. Zeyd'e yönlendirdiği 'Usâme'nin yemek vermek istememesi üzerine Selmân'la birlikte eleştirilere maruz kaldığı ifade edilmektedir. Buna göre ayetin nüzul sebebi bu iki sahâbî hakkında söylenen olumsuz sözlerdir. Yapılan incelemede sebeb-i nüzulü olarak nakledilen rivayetlerin ve tefsir kaynaklarındaki yorumlarının, ayetin nesnel anlamının ortaya çıkarılması için yeterli bilgi sunmadığı görülmüştür. Kaynaklarda gıybetin "ölü hâldeki kardeş etinin yenilmesi"ne benzetilmesinin bütünüyle bir temsil olarak yorumlanmasının da pek isabetli olmadığı anlaşılmıştır. Konuyla ilgili kaynaklarda yapılan taramada, ayetteki "ölü hâldeki kardeş" nitelemesinden kastın, zina suçu işleyerek recmedildiği rivayet olunan Mâ'iz b. Mâlik isimli sahâbî olduğu, bu bakımdan ayetin mübhemât kapsamına da dâhil edilebileceği tespit edilmiştir. Hz. Muhammed, zina suçu işleyip bundan pişmanlık duymasının akabinde bir grup sahâbî tarafından recmedilmeye çalışılırken öldürülen Mâ'iz b. Malik hakkında bazılarının "hain" ve "Allah suçunu gizlediği hâlde kendisini bir köpek gibi taşlatarak öldürtmekten geri durmadı." kabîlinden hakaret ve kınama içeren sözlerine şahit olmuş, bunun üzerine onlardan yolda rastladığı bir hayvan leşinden yemelerini istemiştir. Muhataplarının leşten öğrenerek bunu yemelerinin nasıl mümkün olacağını sorması üzerine Hz. Muhammed, "Mâ'iz hakkında söyledikleriniz bundan daha tiksinti verici." diyerek yaptıkları davranışın hayvan leşi yemekten daha çirkin olduğunu vurgulamıştır. İnceleme neticesinde Hucurât 49/12. ayetinin nüzulünün Mâ'iz b.

Mâlik'in recmedilmesi olayıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Buna göre ayette “ölü hâldeki kardeş” ifadesiyle Mâ'iz b. Mâlik kastedilmiş olmakta ve gayriahlâkî bir davranış olarak gıybet, “işlediği bir günah ya da suçtan dolayı pişmanlık gösterip tövbe ettikten sonra ölen birini gıyabında kötülemek” anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Sebeb-i Nüzul, Mübhemât, Gıybet, Mâ'iz b. Mâlik

Atıf Bilgisi

Güvel, Orhan. “Sebeb-i Nüzulle Yetinmenin Ayetlerin Nesnel Anlamalarını Tespitte Yol Açtığı Sorunlar: Hucurât 49/12. Ayeti Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 72-92. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1569413>

Geliş Tarihi	18.10.2024
Kabul Tarihi	19.12.2024
Yayın Tarihi	15.03.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Problems Arising from Limiting the Objective Interpretation of Verses to the *Asbāb al-Nuzūl*: The Case of *Sūrat al-Ḥujurāt* (49:12)

Orhan Güvel

0000-0002-6104-8177 | orhanguvvel@osmaniye.edu.tr

Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Osmaniye, Türkiye

ROR ID: [03h8sa373](https://orcid.org/03h8sa373)

Abstract

In the Islamic scholarly tradition, various disciplines have been established to explore the relationship between the Qur’anic verses and historical contexts. One of these fields, central to the study of ‘Ulūm al-Qur’an (Qur’anic Sciences), is *Asbāb al-Nuzūl* (Occasions of Revelation). However, the narrations concerning *Asbāb al-Nuzūl* often lack sufficient detail to determine the objective meanings of the verses they address. The primary reason for this limitation is that these reports frequently reflect the personal interpretations of the transmitters rather than offering definitive accounts. Failing to consider this subjective aspect and restricting research to exegetical sources can, in some cases, impede the accurate understanding of a verse’s objective meaning. This study employs a qualitative research method to scrutinize the verse “Would any of you like to eat the flesh of his dead brother? You would detest it, would you not?” (*Sūrat al-Ḥujurāt* 49/12), which prohibits backbiting (*ghibāh*). The verse is examined in light of its *Asbāb al-Nuzūl* reports. When analyzing the reports concerning the context of revelation of 49:12, it seems that the verse was revealed regarding Salmān al-Fārisī and ‘Usāmah b. Zayd. According to these reports, Salmān accompanied two companions on a journey. He was responsible for performing tasks like setting up camp and preparing meals, while they were to provide him with food. However, during one instance, Salmān fell asleep and failed to fulfill his duties, prompting the other two to set up camp themselves. Frustrated, they complained, saying, “This is what Salman wants: ready meals and a set-up tent.” Later, when they sent Salman to Prophet Muhammad to obtain some food. Upon learning of the situation, the Prophet remarked, “Your companions have already eaten.” When Salman relayed this to his companions, they approached the Prophet and swore they had not eaten since setting up camp. The Prophet responded, “But you have eaten Salman’s flesh with your words,” leading to the revelation of the verse. In alternative versions of the report, it is stated that ‘Usāmah b. Zayd, who was serving Salman at the time, refused to share his food, prompting critical remarks about him as well. Thus, the verse is understood to address the negative remarks made about these two Companions. An examination of these *Asbāb al-Nuzūl* reports and their interpretations in exegetical sources reveals that they do not provide sufficient information to uncover the verse’s objective meaning. Moreover, the metaphor of backbiting as “eating the flesh of a dead brother” cannot be fully understood as a mere figure of speech. A deeper investigation of the sources reveals another interpretation: the phrase “dead brother” refers to *Mā’iz ibn Mālik*, a Companion who, after committing adultery and expressing repentance, was stoned to death. It is reported that, following *Mā’iz*’s punishment, some individuals disparaged him with comments such as, “He acted treacherously, and though God had concealed his sin, he had himself stoned like a dog.” Upon hearing these remarks, the Prophet encountered a carcass on the road and instructed them to eat from it. When they expressed their disgust, he stated, “What you said about *Mā’iz* is even more detestable than this.” The study concludes that the revelation of 49:12 is connected to the stoning of *Mā’iz ibn Mālik*. In this context, the phrase “dead brother” specifically refers to *Mā’iz*, and backbiting is interpreted as slandering a person who has repented for their sins after their death. This interpretation

underscores the unethical nature of such behavior and broadens the verse's implications beyond the immediate reports of *Asbāb al-Nuzūl*.

Keywords

Tafsir, Asbāb al-Nuzūl, Mubhemāt (Ambiguous References), Backbiting, Mā'iz b. Mālik

Citation:

Güvel, Orhan. "Problems Arising from Limiting the Objective Interpretation of Verses to the Asbāb al-Nuzūl: The Case of Sūrat al-Hucurāt (49:12)". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/1 (March 2025), 72-92. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1569413>

Date of Submission	10.18.2024
Date of Acceptance	12.19.2024
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Kur'an'ın tarihle ilişkisi, ulemanın ilgisini celbeden bir husus olmakla birlikte İslâmî ilimler geleneğinde bunun bir sistematîğe dönüştüğünü söylemek güçtür. Kur'an ilimlerine dair kaleme alınan eserlerde yer alan sebep-i nüzul, Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh ve mübhemât gibi konu başlıkları tarihte Kur'an'ın tarihî hadiselerle irtibatını ortaya koyma çabasının en önemli örneklerindendir.

Kur'an ayetleri tefsir geleneğinde birbirinden farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Kur'anî ifadelerin, imkân nispetinde, en nesnel anlamlarını tespit edip ortaya çıkarmanın akademik düzeyde yürütülen tefsir araştırmalarının temel gayesi olduğu söylenebilir. Ayetlerin nesnel anlamlarına talip bir araştırmacının önünde belli başlı engeller bulunmaktadır. Bunların başında Kur'an metniyle aramızdaki zamansal ve kültürel mesafe gelmektedir. Bu mesafeyi aşabilmek için çoğu kez Kur'an metninin haricindeki bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların başında tefsir kaynakları ve incelenen ayet hakkında nakledilen sebep-i nüzul rivayetleri gelmektedir.

Zorluk derecesi muhtevasına göre değişmekle birlikte yalnızca tefsir kaynakları ve sebep-i nüzul rivayetlerinden hareketle bir ayetin yaslandığı tarihî bağlamı açığa çıkarmak her zaman mümkün olmamaktadır. Bunun başlıca nedeni gerek müfessir yorumları gerekse de sebep-i nüzul rivayetlerinin içerdiği öznel yargılardır. Kaynaklarda sık sık aynı ayet hakkında birbiriyile çelişen çok sayıda rivayete ve yoruma yer veriliyor oluşunun temelinde de büyük ölçüde bu özelliğin etkilerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı sebep-i nüzul rivayetleri ve tefsir kaynaklarıyla sınırlı bir araştırma yürütmek bazı durumlarda ayetlerin nesnel anlamlarını ortaya çıkarmayı güçleştirebilmektedir.

Kur'an sûreleri ve ayetlerinin Hz. Muhammed'e indirilme sebeplerine dair bilgi içeren nakillere "sebeb-i nüzul rivayetleri" denilebilir. "Esbâb-ı Nüzul" ise "Tefsir ilminin ayet veya sûrelerin iniş sebeplerini araştıran dalı" olarak tanımlanmaktadır.¹ Tarihte sebep-i nüzul rivayetlerini konu alan müstakil eserler telif edilmiştir.² Yine 'Ulûmu'l-Kur'an literatürü ve rivayet ağırlıklı tefsirler sebep-i nüzul rivayetleri ve esbâb-ı nüzul konusunda bilgi alınabilecek başlıca kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kaynaklarda ayetlerin sebep-i nüzul yönünü izah etmek için kullanılan diğer bir terim Türkçeye "nüzul durumu" olarak çevrilebilecek (şe'nu'n-nüzul/شأن النزول), çoğul ifadeyle "nüzul durumları"dır (şu'nu'n-nüzul/شئون النزول).³ Sebeb-i nüzul'ün doğrudan bir ayet ya da sûrenin indirilmesine sebep olan olay/vaka; şe'nu'n-nüzul'ün ise daha geniş bir anlamda kıssa, mesel ve benzeri içerikteki ayetlerin üzerine indiği hâl/durum, genel ahval olarak iki farklı anlama

¹ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl" *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

² Sebeb-i nüzul rivayetlerine dair başvurulacak temel eserlere Vâhidî'nin (öl. 468/1076) *Esbâbu'n-nuzûl*'ü, İbn Hacer 'Askalânî'nin (öl. 852/1448) *Ucâb fî beyâni'l-esbâb*'ı ve Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *Lubâbu'n-nuqûl fî esbâbi'n-nuzûl*'ü örnek verilebilir.

³ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Turâsi'l-'Arabî, 1999), 3/543; Bedreddin Zerkeşî, *Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrâhîm (Kahire: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957), 2/163.

geldiğini ifade edenler⁴ olmakla birlikte bu iki terimin kaynaklarda birbirinin yerine de kullanılabildiği görülmektedir.⁵

Sebeb-i nüzul ya da şe'nu'nüzul olarak adlandırılan rivayetler, kaynaklarda genellikle bir sahâbî ya da tâbiîn âlimine isnat edilerek nakledilmektedir. Farklı ifadeler kullanılarak (ör. سبب نزلت هذه الآية في كذا, نزلت هذه الآية في كذا, نزول هذه الآية كذا) yapılan bu nakiller, her durumda bir ayetin üzerine indiği hadiseyi haber verme maksadı taşımamaktadır. Bazı durumlarda rivayeti nakleden sahâbî ya da tâbiîn âlimi, ilgili ayetin içerdiği hüküm ve olgulardan bahsetmek için de aynı üslubu kullanmaktadır. Başka bir ifadeyle bunlar ravilerin şahsî Kur'an yorumlarını içerebilmektedir. Bu da ilgili rivayetlerin büyük oranda özne yargılar içerdiğine işaret etmektedir. Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) aşağıdaki tespiti ulemanın sebeb-i nüzul rivayetlerinde mündemiç bu özneliğin farkında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

Müfessirler bir ayetin sebeb-i nüzulüne dair muhtelif rivayetler nakledebilmektedir. Bu, sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin 'Bu ayet falanca hükmü içeriyor.' demek için 'Bu ayet falanca konu hakkında indi.' demeyi âdet edinmelerinden kaynaklanıyordu. Onlar bu sözle aslında ayetin bizzat nüzulüne neden olan hadiseyi açıklamayı murat etmiyordu.⁶

Sebeb-i nüzul rivayetlerinin birbiriyle çelişik bilgiler içermesinin yol açtığı sorunlar, isnadlarının mevsukiyet derecelerinden hareketle belirli oranda aşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu, bazı âlimlerin ihtilafları bertaraf etmeye yönelik bir sûre, ayet ya da ayet grubunun muhtelif vakalar hakkında birden fazla kez nazil olması anlamına gelen *Tea'ddudu'n-nüzul* ve *Tekerruru'n-nüzul* kabîlinden çözümler üretmesine mâni olmamıştır. Bu bağlamda ne rivayetlerin isnad mevsukiyetlerini ölçüt kabul etmek ne de ilgili ayetlerin farklı münasebetlerle yeniden indirildiğini savunmak, rivayetler arasındaki çelişkileri gidermek için tatmin edici bir çözüm yolu sunmaktadır.

Ayetlerin sebeb-i nüzulüne dair yapılan nakiller ve müfessirlerin yorumlarına ilaveten tüm İslâmî literatürün taranarak inceleme konusu yapılan ayetlerin nüzul bağlamına dair ulaşabilen tüm verilerin tetkik edilmesi buna çözüm olarak önerilebilir. Böylece araştırmaya konu olan ayetlerin nüzul döneminde yaslandığı tarihî vakanın sebeb-i nüzul rivayetleri arasında mı yer aldığı, yoksa kaynaklarda alakasız gibi görünen bir hadiseyle mi ilişkili olduğunu ortaya koyma imkânı bulunabilecektir.

Kaynaklarda sadece birkaç yüz ayet hakkında sebeb-i nüzul rivayeti nakledilmiştir. Dolayısıyla söz konusu olan bir sûre ya da ayetin nüzul bağlamını açıklığa kavuşturmaksa her hâlükârda tefsir ve sebeb-i nüzul rivayetlerini aşan bir literatür taraması yapmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Bundan dolayı dijitalleşmenin sunduğu imkânlardan da faydalanarak ulaşılabilen tüm kaynaklarda konuyla alakalı olduğu tespit edilen bilgiler analiz ve sentezden geçirilmelidir. Özellikle hadis ve siyer kaynakları bu hususta son derece önemli bilgiler içermektedir.

⁴ Muhammed Hâdî Ma'rîfe, *Temhid fî 'ulûmî'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru't-Teâ'ruf, 2011), 1/267-268.

⁵ 'Abdu'n-Nebî b. 'Abdi'r-Resûl Aḥmed Nekkî, *Dustûru'l-'ulemâ': Câmî'u'l-'ulûm fî işlâḥâtî'l-funûn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 2/171.

⁶ Zerkeşî, *Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'an*, 1/31-32.

Bu çalışmada sebab-i nüzul rivayetleri ve tefsir kaynaklarıyla sınırlı bir araştırma yürütmenin Kur'an ayetlerinin nesnel anlamlarını tespit etmede ne türden sorunlara kapı aralayabileceği Hucurât 49/12. ayeti üzerinden gösterilmeye gayret edilmiştir. İlk olarak ayetin sebab-i nüzulüne ve tefsirine dair kaynaklarda verilen bilgilere temas edilmiş, sonrasında ayetin nüzulüyle ilişkili olduğu savunulan hadise hakkındaki tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışmayı yöntem bakımından diğerlerinden ayıran en önemli yön, ayetin nüzul sebebini ve nüzul bağlamını tespit etmek için nitel araştırma metodu kullanılarak yalnızca tefsir kaynakları değil ulaşılabilen tüm islâmî kaynaklardaki verilerin analizini yapmayı hedeflemiş olmasıdır. Zira ayetin nüzul sebebine dair tefsir ve esbâb-ı nüzul kaynaklarında yer alan nakiller muhteva bakımından tatmin edici bir durum arz etmemektedir. Bundan dolayı dijital kütüphanelerden de faydalanılarak⁷ tarama alanı genişletilmiş ve ayetin nüzul sebebine dair alternatif bir yoruma ulaşma imkânı olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. Hucurât 49/12. Ayeti Hakkında Nakledilen Sebeb-i Nüzul Rivayetleri

Kur'an sûrelerinin yapısal ve tematik bütünlüğe sahip olduğunu, Mushaf'taki tertibinin de tevkiî olduğunu savunan bazı âlimler sûrelerin tarihlendirilmesini, ihtiva ettiği ayet ve ayet gruplarının farklı tarihlerde muhtelif hadiseler hakkında inmesinden bağımsız olarak ele almakta bir beis görmemiştir. Kaynaklarda sûrelerin nüzul sıralamalarını veren listelere bakıldığında bunu net biçimde görmek mümkündür.

Mushaf'ta yer alan 114 sûrenin bir kısmının Hz. Muhammed döneminde sınırları çizilen yapıda nakledildiği bilinmekle birlikte özellikle uzun sûrelerde bunu söylemek güçleşmektedir. Bu durum ayetlerin sûre içi tertiplerinin ne kadarının ictihâdî olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme yapmak tüm sûrelerin müstakil olarak incelenmesini gerektirmekle birlikte sahâbenin ayetleri sıralamada zamansal ve tematik yakınlıkları da dikkate aldığı gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Bu durum araştırmacılara sûrelerde yer alan, Hz. Muhammed tarafından bir defada okunan, yapısal ve tematik bütünlüğe sahip, müstakil inen ayet ya da ayet gruplarını tespit etme gibi bir sorumluluk yüklemektedir.

Örneğin, inceleme konusu yaptığımız ayetin yer aldığı Hucurât sûresinin, Hz. Muhammed tarafından muhataplarına Medenî dönemde Tahrim sûresinden önce Mücâdele sûresinden sonra H. 9 yılında okunduğu nakledilmektedir.⁸ Özellikle sûreye adını veren ve "hücreler" anlamına gelen "hucurât" kelimesinin de içinde zikredildiği ilk beş ayetin Temimoğulları kabilesine mensup kimselerle ilişkilendirilmesi, sûredeki ayetlerin en azından bir bölümünün H. 9 yılında Medenî Dönem'in sonlarında indiğini göstermektedir. Sûrede yer alan ayetleri içerdiği konulara göre tasnif ettiğimizde Hucurât 49/11-13. ayetlerinin diğer ayet ya da ayet gruplarından ayrıştığı görülmektedir. Zira sûrenin 1-5. ayetlerinde Hz. Muhammed'in hücreleri önünde yüksek sesle bağrısanların uyarılması, 6-8. ayetlerinde bir fasıktan haber alındığında haberin teyidi yapılmadan harekete geçmekten sakındırılması, 9-10. ayetlerinde iki mümin grubun savaşıması

⁷ Bu çalışmanın hazırlanmasında KURAMER Pro ve Câmiu't-târîhî li-tefsîri'l-Kur'an'il-Kerîm kütüphane programlarından istifade edilmiştir.

⁸ 'Abdulmelik b. Hişâm Hîmyerî, *Sîretu'n-nebevîyye*, nşr. Muştafâ Saqqâ (Kahire: Mektebetu Muştafâ Bâbî'l-Halebî, 1955), 2/559-560.

durumunda takınılması tavsiye edilen tutum, 14-18. ayetlerinde ise bedevi/göçebe Arapların inanç durumları ve Hz. Muhammed'e yönelik bazı davranışlarının kınanması konu edilmektedir.

Hucurât 49/13. ayetinin 11-12. ayetlerinden farklı olarak “Ey müminler” yerine “Ey insanlar” nidasıyla başlaması farklı bir hadiseyle ilişkili olma ihtimalini akla getirmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere çalışmanın odak noktasını Hucurât 49/12. ayeti oluşturmaktadır. Ancak hemen öncesindeki ayetin benzer konuları içermesi nedeniyle burada her iki ayetin nüzul sebeplerine dair nakledilenleri özetlemek faydalı olacaktır.

Kaynaklarda Hucurât 49/11. ayetinin nüzul sebebine dair farklı anlatımlar mevcuttur. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ayet, Temimoğullarına mensup bazı kimselerin Bilâl b. Rebâh (öl. 20/641), Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656), Sâlim Mevlâ Ebû Huḏeyfe (öl. 12/633) ve ‘Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657) gibi bazı sahâbîleri küçümseyerek alaya alması sebebiyle inmiştir.⁹
2. Selemeoğullarına mensup erkekler birden fazla lakaba sahipti. Hz. Muhammed, farkında olmadan zaman zaman onlardan bazılarına hoşlanmadıkları lakaplarıyla hitap ediyordu. Bazı kabile mensuplarının durumu kendisine haber vermesi üzerine bu ayet indi.¹⁰
3. Hz. Muhammed'in hanımı Şafiyye bnt. Huḏey (öl. 50/670) için bazı kadınlar “İki Yahudinin kızı Yahudi” nitelemesini kullandı. Ayet bunun üzerine indi.¹¹
4. Ka'b b. Mâlik'le (öl. 50/670) Abdullah b. Ḥadred Eslemî (öl. 71/690) arasında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı Ka'b b. Mâlik, Abdullah'a “bedevî/göçebe”; Abdullah da buna cevaben ona “Ey Yahudi” diye hitap etti. Durumdan haberdar edilmesi üzerine Hz. Muhammed onlara “Hakkınızda Allah, tövbe ettiğinize dair bir şey indirmedikçe yanıma uğramayın.” dedi. İki sahâbî kendilerini mescitte minbere yakın bir yere bağladı. Bu ayet inince tövbelerinin kabul edildiğini anlayıp kendilerini çözdüler.¹²
5. Şâbit b. Kays (öl. 12/633) ağır işiten biriydi. Bundan dolayı mescitte Hz. Muhammed'e yakın bir yere oturmaya gayret gösterirdi. Bir sabah namazında geç kaldığından “açılın, açılın” diyerek safları yararak ilerlemek istedi. Hz. Muhammed dışında bir adama ulaştığında ona “açıl” diye seslendi. Adam da ona “Bir yer buldun oraya otur.” diye cevap verdi. Güneş ağarınca Şâbit adamı işaret ederek bu adam da kim diye sordu? Adam ben falan oğlu falanım diye cevap verince Şâbit: “Ha, şu adı anılmayacak kadının oğlu mu?” dedi. Şahsın annesi, İslâm'dan önce kötü davranışlarından dolayı ayıplanan biriydi. Şâbit'in bu sözü adama çok ağır geldi. Ayet bunun üzerine nâzil oldu.¹³

⁹ Muḳâtîl b. Süleymân Belhî, *Tefsîru Muḳâtîl b. Süleymân*, nşr. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2002), 4/94.

¹⁰ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi'l-Ḳur’ân*, nşr. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin Türkî (Riyad: Dâru Hicr, 2001), 21/368.

¹¹ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Şa‘lebî, *Keşf ve'l-beyân*, nşr. Heyet (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015), 24/376.

¹² Muḳâtîl b. Süleymân, *Tefsîr*, 4/95.

¹³ Yahyâ b. Ziyâd Deylemî Ferrâ’, *Me‘ânî'l-Ḳur’ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 3/72.

Kaynaklarda ayetin sebab-i nüzulüne ek olarak tefsirine dair de bazı rivayetler nakledilmiştir. Sahâbe ve tâbiîn âlimlerinden nakledilen rivayetlerde bu ayette, ehl-i kitapken Müslüman olmuş kimselere “Ey Yahudi”, “Ey Hristiyan” diye hitap edenlerin uyarıldığı ya da bir Müslümana “Ey fasık”, “Ey kafir” veya “Ey münafık” diye seslenmekten nehyetmenin murat edildiği ifade edilmektedir. İbn Abbas’tan (öl. 68/687-88) gelen bir rivayette burada kötü lakaplarla çağırmanın nehyedilmesi, bazı kötülükler işledikten sonra tövbe edip doğru yola yönelen birini, önceden yapmış olduğu kötü amellerle ayıplamak anlamına gelmektedir. Yine ‘Atâ b. Ebî Rebâh’tan (öl. 114/732) nakledilen bir rivayette lakap takmaktan muradın bir Müslümana “Ey domuz”, “Ey köpek”, “Ey eşek” demek olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (öl. 182/798) bunun İslam’dan önce işlediği kötü fiillerden dolayı birine zinakâr ya da fasık demeye karşılık geldiğini ifade etmektedir.¹⁵

Hucurât 49/12. ayetinin sebab-i nüzulüne dair nakledilen rivayetlerde zikredilen nüzul sebepleri farklılık arz etse de genel tablonun bir önceki ayetle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bir seferinde Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656) yemek yiyip uzanmış ve fazla yediğinden karnı şişmişti. İki kişi onun yediği yemekten ve karnının şişmesinden bahsedince bu ayet nâzil olmuştur. Selmân-ı Fârisî iki kişiyle sefere çıkmıştı. Yolculuk boyunca onların hizmetlerini görece, buna karşılık onlar da Selmân’ın yemeğini karşılayacaklardı. Sefer sırasında önden gidip çadır kurması ve yemek hazırlaması gereken Selmân, bir ara uyudu ve bu yüzden sorumluluklarını yerine getiremedi. Beraberindeki iki adam, Selmân’ı aradılar ama bulamayınca çadırı kendileri kurmak durumunda kaldılar. Sonrasında Selmân hakkında “Selmân’ın istediği de buydu: hazır yemek ve kurulmuş çadır...” dediler. Selmân’ı bulunca yiyecek bir şeyler almak üzere onu Allah Resulü’ne gönderdiler. Selmân, Allah Resulü’ne durumu haber verince Allah Resulü ona: “Arkadaşların yemeği ne yapacak? Zaten yediler.” deyince Selmân, iki adamın yanına döndü ve durumu anlattı. İki adam Allah Resulü’ne gelip “Seni hakla gönderene yemin olsun ki konakladığımızdan beri yemek yemiş değiliz.” deyince, Allah Resulü: “Söylediğiniz o sözle Selmân’ı yediniz ya” diye cevap verdi. Bunun üzerine “...Sizden biri ölü hâldeki kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?...” Hucurât 49/12 ayeti nazil oldu.¹⁶

Bu rivayetin farklı tariklerinde iki kişiden maksadın Hz. Ebubekir (öl. 13/634) ve Hz. Ömer (öl. 23/644) olduğuna dair bilgi yer almaktadır. Ayrıca metnin akışından Hz. Muhammed’in, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in Selmân’ı kınamasına dair sözü işittiği ya da Selmân yanına gelmezden önce başkasından öğrendiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Aynı rivayetin başka tariklerinde yer alan bilgilerde Hz. Muhammed’in Selmân’ı yemek için o vakit hizmetinde bulunan ‘Usâme b. Zeyd’e (öl. 54/674) yönlendirdiği ‘Usâme’nin yemek vermek istememesi üzerine Selmân’la birlikte

¹⁴ Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Durru’l-menşûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 7/564.

¹⁵ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli ‘âyi’l-Kur’ân*, nşr. ‘Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Mu’essesetu’l-Risâle, 2000), 22/301.

¹⁶ Suyûtî, *Durru’l-menşûr*, 7/570.

¹⁷ Dîyâuddîn Muhammed b. ‘Abdilvâhid Dîyâuddîn Makdisî, *Ehâdisu’l-muhtâre*, nşr. Âbdulmelik b. ‘Abdullâh b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hâfır, 2000), 5/71-72.

eleştirilere maruz kaldığı ifade edilmektedir.¹⁸ Buna göre ayetin nüzul nedeni Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in bu iki sahâbî hakkında serdettikleri sözlerdir.

2. Hz. Muhammed'e hizmet eden Fetîr ya da Fuheyr adında bir adam vardı. Bazı sahâbîler kendisinden yemek isteyince vermedi. Yemek isteyen sahâbîler kendisi hakkında "çok cimri" ve "kıt anlayışlı birisi" kabîlinden sözler söyleyince bu ayet nâzil oldu.¹⁹

Kanaatimizce bu rivayetin başka tariklerinde "adamın biri" denilerek cimrilik ve benzeri sıfatlarla eleştirildiği belirtilen kişi 'Usâme b. Zeyd'tir. Gerek bu gerekse yukarıda aktarılan Selmân-ı Fârisî'nin çok yemek yemesinden ötürü karnının şişmesinin eleştirilmesini konu edinen rivayetin aynı olaydan nakledilen kesitler olduğu görülmektedir.

3. Ebû'l-Leyş Semerkandî (öl. 373/984) Hucurât 49/12. ayetinin bir grubun hakkında söylediği sözlerden ötürü Zeyd b. Şâbit (öl. 45/665) hakkında inmiş olabileceğine dair zayıf olduğunu belirttiği bir görüş nakletmiştir.²⁰ Semerkandî'nin detaylarına değinmediği bu rivayeti dikkate almazsak ayetin sebeb-i nüzulünün sadece Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in Selmân-ı Fârisî ve 'Usâme b. Zeyd hakkında söyledikleri sözler ve bunun üzerine Hz. Muhammed tarafından uyarılmalarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Hucurât 49/12. ayetinin sebeb-i nüzulüne ilaveten tefsirine dair de birtakım rivayetler nakledilmektedir. Bunlardan biri Hz. Âişe'nin (öl. 58/678) Hz. Muhammed'in yanına girip çıkan bir kadının boyunun kısılgından bahsetmesiyle alakalıdır. Bu rivayetin başka tariklerine bakıldığında sözü edilen kadının Hz. Muhammed'in hanımlarından Şafiyye bnt. Hıney olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Hz. Âişe Muhammed'e Hz. Şafiyye hakkında "Ne güzel ve ne hoş bir kadın ama keşke bu kadar kısa olmasa." demesi üzerine Hz. Muhammed: "Ey Âişe onun gıybetini yaptın." diye cevap vermiştir. Hz. Âişe: "Ey Allah'ın Resulü ama ben onun sahip olduğu bir vasıftan bahsettim." deyince Hz. Muhammed: "Ey Âişe, şayet onda bulunan bir vasıftan bahsedersen gıybetini yapmış olursun, olmayan bir şeyden bahsetmen ise iftira olur." demiştir.²² Hatırlanacak olursa bir önceki ayetin sebeb-i nüzulüyle ilgili nakledilenler arasında yine Şafiyye b. Hıney'in Yahudilikle tavsif edilmesi yer almaktaydı. Gıybetle ilgili nakledilen başka rivayetlerde bir kişide bulunan vasıftan bahsetmenin gıybet, o kişide bulunmayan bir vasıf hakkında konuşmanın ise bühân olduğu vurgulanması da bu rivayetin muhtevasıyla uyumludur.²³

Kaynaklarda Hucurât 49/12. ayetinin tefsiri bağlamında, içeriği yoruma muhtaç bazı rivayetler de nakledilmektedir. Bunlar gıybet eden kimsenin bedeninden gıybet eylemini gerçekleştirmesinden ötürü fizikî et parçası, kan ve cerahat çıktığı yönünde anlaşılmağa müsait muhtevadadır.

Hz. Âişe'ye nispet edilen bir rivayette, Hz. Âişe'nin bir seferinde Hz. Muhammed'in yanındayken önlerinden geçen eteği uzun bir kadın hakkında "Ey Allah'ın Resulü, eteği ne kadar

¹⁸ Şa'lebî, *Keşf ve'l-beyân*, 24/380-381.

¹⁹ Muḳâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 4/96.

²⁰ Ebû'l-Leyş Semerkandî, *Baḥru'l-'ulûm*, nşr. Maḥmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/329.

²¹ Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel Şeybânî, *Musned*, nşr. Heyet (Kahire: Cem'iyetu'l-Meknez, 2010), 9/797.

²² Suyûtî, *Durru'l-menşûr*, 7/571.

²³ Konuya dair Ebû Hureyre'den (öl. 58/678) nakledilen bir rivayet için bk. Ebû İshâk İsmâ'îl b. Ca'fer Enşârî Zuraḳî, *Eḥdîd*, nşr. 'Omer b. Rafûd b. Refîd Süfyânî (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1998), 1/320.

da uzun!” demesi üzerine Hz. Muhammed’in ondan tükürmesini istediği, tükürdüğünde ağzından bir et parçası çıktığı ifade edilmektedir.²⁴ Başka bir rivayette oruç tutan iki kadının bir araya gelerek birilerinin gıybetini yaptıkları, bunun sonucunda ağır biçimde fizikî rahatsızlık geçirdikleri ve birilerinin Hz. Muhammed’e gelerek “Ey Allah’ın Resulü! Şurada oruçlu iki kadın var, neredeyse ölmek üzereler.” demeleri üzerine kadınların kendisine getirilmesini istemesi hikâye edilmektedir. Hz. Muhammed, kadınlar gelince boş bir kap getirilmesini talep ederek kadınlardan buna kusmalarını istemiştir. Rivayette her iki kadının da kaba kan ve cerahat kustuğu ifade edilmektedir. Bu olay üzerine Hz. Muhammed, bu iki kadının Allah’ın helal kıldığı şeylerden uzak durarak oruç tutmalarına rağmen insanların etlerini yiyerek (gıybet) Allah’ın haram kıldığı bir amel işlediklerini ifade etmiştir.²⁵

Ummu Seleme’ye (öl. 62/681) izafe edilen başka bir rivayette, aralarında Ummu Seleme ve Hz. Muhammed’in diğer bazı hanımlarının da bulunduğu kadınlardan oluşan bir grubun bazı erkekler ve kadınlar hakkında gıybet ettikleri, Hz. Muhammed’in onları görünce elbisesiyle burnunu tutarak “Off, kalkıp kusun ve suyla temizlenin!” dediği belirtilmektedir. Kadınların kalkıp kusması üzerine midelerinden kokuşmuş et çıktığı, durumun Hz. Muhammed’e bildirilmesi üzerine onlara bunun gıybet edilen insanların eti olduğunu haber vererek gıybet etmekten uzak durulması tavsiyesinde bulunduğu ifade edilmektedir.²⁶

Tefsirlerde Hucurât 49/12. ayetinin sebab-i nüzulü ve yorumu sadedinde yukarıda ifade ettiklerimize ilaveten ikinci bölümde ele alacağımız Mâ’iz b. Mâlik hakkında ileri geri konuşan kimselerin Hz. Muhammed tarafından uyarılmasını konu edinen rivayetin de içinde yer aldığı gıybetle ilişkilendirilebilecek çok sayıda rivayete yer verilmektedir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla ne bu kaynaklarda ne de Hucurât sûresi üzerine yapılan akademik araştırmalarda Mâ’iz b. Mâlik Olayını ayetin sebab-i nüzulü olarak gösteren bir izaha rastlanır. Bu eserlerde Mâiz Olayı hakkındaki nakillere daha çok ayette zikri geçen gıybetin ne anlama geldiğini açıklama amacına matuf yer verilmektedir.

Hucurât 49/12. ayetinin doğrudan sebab-i nüzulü olarak nakledilen rivayetleri dikkate aldığımızda önümüzde tek seçenek bulunmaktadır. Buna göre ayet, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in, Selmân-ı Fârisî ve Hz. Muhammed’in hizmetinde bulunan ’Usâme b. Zeyd ya da bir başkasına yönelik birkaç basit serzeniş ve satışma kabîlinden sözünden dolayı indirilmiş olmaktadır. Sonuç olarak ayette birine ya da birilerine “cimri, hazıra konmayı seven, anlayışı kıt” gibi sözler söylemek o kişi veya kişiler hakkında kötü zan beslemek ve cesetlerinden et yemekle eş değer görülen bir eylem olarak tavsif edilmiş olmaktadır. Oysa tefsir ve diğer kaynaklarda ayetin tefsiri kabîlinden nakledilen bütün rivayetler dikkate alındığında nüzul sebebi hakkında alternatif neticelere ulaşmak imkân dâhilinde görülmektedir. Hucurât 49/12. ayetine dair nakledilen sebab-i nüzul ve tefsir rivayetlerine işaret edildikten sonra ayetin Mâ’iz b. Mâlik Olayı’yla ilişkisine değinilecek olan bir sonraki bölüme geçilebilir.

²⁴ Suyûtî, *Durru’l-menşûr*, 7/571.

²⁵ Suyûtî, *Durru’l-menşûr*, 7/572.

²⁶ Suyûtî, *Durru’l-menşûr*, 7/572.

2. Mâ'iz b. Mâlik Olayı ve Hucurât 49/12. Ayetinin Nüzulüyle İlişkisi

Kur'an'daki bir sûre ya da ayetin nüzulünü, her zaman tekil bir olayla ilişkilendirmek mümkün değildir. Zira nas-olgu ilişkisi bağlamında ele alınan pek çok örnekte görüleceği üzere bazı ayetler, nüzul döneminde insanların belirli bir konudaki genel ahvaline yönelik emir, yasak ya da tavsiyeler içerebilmektedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in tek seferde okuduğu bir ayet ya da ayet grubuyla birden fazla şahsın tutumuna ya da benzeri mevzudaki sorunlarına değinilmiş olması muhtemeldir.

Burada araştırmacıya düşen, ayetlerin ilk olarak muhataplara okunduğu tahmini zaman aralıklarında vuku bulan olaylar ve kaynaklarda ilgili ayetlerle ilişkili nakledilen tarihî verileri tetkik etmek ve içlerinden ayetlerin tarihî bağlamına en uygun görünenini tercih etmektir. Diğer türlü sadece sebeb-i nüzul rivayetleri ve müfessirlerin sunduğu bakış açısından hareketle nesnel anlamlarına ulaşılması zor olan ayetlerin (müskil) anlaşılmasında yaşanan sorunların aşılması güçtür.

Hucurât 49/12. ayetinin tefsir edilmesinde benzeri bir sorun olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ayetteki “...Sizden biri ölü hâldeki kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bundan öğrendiniz değil mi?...” meâlindeki ifade önemli ipuçları barındırmaktadır. Bunların başında H. 8 ya da H. 9 yılında vuku bulduğunu tespit ettiğimiz, Mâ'iz b. Mâlik isimli bir sahâbînin işlediği zina suçundan ötürü bir grup sahâbî tarafından recmedilmeye çalışılırken, kaçtığı esnada bir hayvan kemiğiyle darp edilerek öldürülmesi olayıyla alakalı nakledilen rivayetler gelmektedir. Hatırlanacak olursa kaynaklarda Hucurât sûresinin nüzulüne dair de yakın tarihler aktarılmaktadır.

Bu çalışmada meselenin tüm detaylarına değinmek imkân dâhilinde değildir. Bunun için müstakil olarak Mâ'iz b. Mâlik'in recmedilmesi olayına odaklanan ve ilerleyen süreçte yayımlanacak olan çalışmamıza bakılabilir. Burada olayın arka planı ve Hz. Muhammed'in olay karşısındaki tutumuna dair özet bilgi verdikten sonra Mâ'iz Olayı'yla Hucurât 49/12. ayetinin nüzulü arasındaki ilişkiye işaret eden delillere değinmek istiyoruz.

Kaynaklarda Eslemî kabilesine mensup Mâ'iz b. Mâlik isimli bir sahâbînin zina suçunu itiraf ederek recm cezasına çarptırıldığına dair çok sayıda rivayet mevcuttur.²⁷ Mâ'iz'in yetim olduğu ve Eslemî kabilesinden Huzzâl isimli bir şahsın himayesinde yaşadığı ifade edilmektedir. Bir rivayete göre Mâ'iz'in cariyesiyle zina ettiğini öğrenen Huzzâl onu Hz. Muhammed'e giderek itirafta bulunmaya yönlendirmiştir. Hz. Muhammed defalarca geri çevirmesine rağmen Mâ'iz ısrarla suçunun cezasını çekmek istediğini ifade etmiş, sonunda da bir grup sahâbî tarafından recmedilmeye çalışılırken bir hayvan kemiğiyle darp edilmek suretiyle öldürülmüştür. Durumdan haberdar edilince Hz. Muhammed çok üzülmüş ve olaya karışan bazı sahâbîlere “Onu bıraksanız olmaz mıydı?” demiştir. Mâ'iz'i itirafta bulunmaya zorlayan/yönlendiren Huzzâl'e de sitemde bulunan Hz. Muhammed, bir keresinde Huzzâl'in dizine vurarak “Sana yazıklar olsun ey Huzzâl! Onu işlediği kusurla birlikte elbisenin altında gizlemen/himaye etmen gerekmez miydi?” ya da başka bir rivayette “Ey Huzzâl, yetimine yaptığın ne kötü bir şey!” demiştir.²⁸

²⁷ Detaylı bilgi için bk. Yusuf Ziya Keskin, *Recm Cezası: Ayet ve Hadis Tahlilleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2001), 178-238.

²⁸ Suleymân b. Aḥmed Şâmi Ṭaberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, nşr. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd Selefi (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1983), 22/202.

Rivayetlerde Mâ'iz'in recmedilmesi emrini bizzat Hz. Muhammed'in verdiği yönünde yaygın bir kabul bulunmakla birlikte gerek Mâ'iz'in recmedilmeye çalışılınca kaçarak "Beni Peygamber'e götürün, o benim öldürülmemden yana değil." demesi gerekse Hz. Muhammed'in recmedilme eylemini bazı sahâbîlere ve özellikle Huzzâl'e nispet eden ifadeler kullanması, bu olayın Mâ'iz'in zina ettiği kadının yakınlarının da aralarında bulunduğu halktan bir grup insanın galeyana gelmesi sonucu gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Olay üzerine Hz. Muhammed, çok üzülmüş Mâ'iz'in samimi bir biçimde tövbe ettiğini ifade ederek onun cennetlik olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Kaynaklarda hem recm emrini verenin Hz. Muhammed olduğu hem de olayın Hz. Muhammed'den habersiz biçimde gerçekleştiği yönünde anlaşılma müsait ifadeler nakledilmektedir. Olayın nasıl vuku bulduğunun anlaşılmasında bazı çelişkilerin ortaya çıkmasına sebep olan detaylara burada değinmek imkân dâhilinde değildir. Bundan dolayı çalışma, her ne şekilde ve kimler tarafından öldürülmüş olursa olsun Hz. Muhammed'in Mâ'iz'in durumuna çok üzülmüş ve ölümünden sonra hakkında ileri geri konuşmaya teşebbüs edenleri sert bir dille uyarmasına dair nakledilenlerle Hucurât 49/12. ayetinin nüzulü arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığını incelemekle sınırlı tutulmuştur. Başka bir ifadeyle Mâ'iz hakkında kötü zan besleyen, başına gelen olaylara dair tecessüsüne bulunan ve onu gıyabında kötüleyenlere karşı Hz. Muhammed'in takındığı tavırla Hucurât 49/12. ayetinin nüzulü arasında bir irtibat olup olmadığı üzerinde durulmaktadır. Zira hakkında nakledilen rivayetler ve diğer bazı deliller Mâ'iz b. Mâlik Olayı'yla Hucurât 49/12. ayetinin nüzulü arasında bir bağ kurma imkânı sunmaktadır.

Mâ'iz Olayı'yla ilişkisine işaret edilen rivayetleri zikretmeden önce Hucurât 49/12. ayetini kırâ'at ve irab yönüyle tahlil etmek istiyoruz. Zira bu iki yön Mâ'iz Olayı'yla ayetin nüzulü arasındaki ilişkiye dair dikkat çekilmesi gereken önemli bilgiler içermektedir. Ayet metninin kırâ'at edilmesindeki önemli farklılıkları şu şekilde sıralayabiliriz. "Ayette yer alan ve 'Aşım b. Behdele (öl. 127/745) kırâ'atının Hafs b. Süleyman (180/796) rivayetinde 'وَلَا تَجَسَّسُوا' olarak okunan ifade bir kırâ'atte 'وَلَا تَتَّبِعُوا' diğerk bir kırâ'atte ise 'وَلَا تَحَسَّسُوا' olarak okunmuştur. 'وَلَا يَغْتَابُ' ifadesi bir kırâ'atte 'وَلَا تَغْتَابُوا' veya 'وَلَا تَغْتَابُوا أَنْفُسَكُمْ' olarak okunmuştur. 'مَيِّتًا' kelimesi bir kırâ'atte şeddeli ve ye harfi kesreli 'مَيِّتًا' olarak okunmuştur. Son olarak 'فَكَرَّهْتُمُوهُ' ifadesi meçhul sigayla 'فَكَرَّهْتُمُوهُ' olarak okunmuştur."³⁰

Ayetteki tecessüsün tenâbüz kelimesiyle karşılandığı kırâ'atte anlam değişmekte, ilki birinin ayıplarını araştırmakken ikincisi Hucurât 49/11. ayetinde de kullanıldığı üzere daha çok bir lakap ya da sıfatla birini ayıplamak anlamına gelmektedir. Tecessüs'ün teħassus olarak okunduğu kırâ'at ise tashiftten kaynaklı bir farklılık gibi görünmekle birlikte iki fiil arasında anlam yakınlığı bulunmaktadır. Nitekim "teħassus" fiili Yûsuf 12/87. ayetinde de kullanıldığı üzere bir şey hakkında haber almaya çalışmak, onu araştırmak anlamına gelmektedir. "يَغْتَابُ" fiiliyle "birbirinizin gıybetini yapmayın" anlamına gelebilecek "وَلَا تَغْتَابُوا أَنْفُسَكُمْ" okunuşu arasında ciddi bir anlam farklılığı bulunmamaktadır. Yine "meyten" ifadesinin şeddeli ve ye harfi kesreli "meyyiten" olarak okunuşuyla "فَكَرَّهْتُمُوهُ" fiilinin meçhul okunuşu yakın anlamlıdır. Kırâ'at

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 5/2534; Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk Nîsâbü'rî, *Musnedu's-şâhihi'l-muħarrec 'alâ şâhihi Muslim*, nşr. Rebâh b. Ruḍayman (Medine: Câmî'atu'l-İslâmiyye, 2014), 13/322.

³⁰ Heyet, *Muḥşaf ve kırâ'âtuh*, ed. 'Abdulmecîd Şerefi (Rabat: Mu'minûne bilâ Hudûd li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2016), 4/51.

farklılığını dikkate alırsak ilki Türkçeye “ölü” yerine “ölmüş” ikincisi ise “Tabii ki bundan tiksindiniz!” yerine “Tabii ki bundan tiksindirildiniz!” olarak çevrilebilir.

İrab yönünden yalnızca “أَيُّجِبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ” ifadesine değinecek olursak kaynaklarda buradaki istifhamın takrîr anlamında kullanıldığına işaret edilmektedir. Buna göre takrîr maksadıyla kullanılan bu istifham, “İnkâr edemeyeceğiniz üzere kardeşinizin etini yemek size tiksinti verecektir.” gibi bir anlama gelmektedir. Burada yeme fiilinin tek bir kimseye “أَحَدٌ” isnad edilmesi ta‘mîm (umûma yayma) anlamındadır. Sevmek anlamındaki “eḥabbe” fiilinin son derece tiksinti verici insan eti yemekle ilişkilendirilmesi, eti yenilecek insanın da kardeş ve ölü olarak tavsif edilmesi akabinde “Tabii ki bundan tiksindiniz!” denmesi istifham üslubunun takrîr ve tahkik anlamında kullanıldığının en açık kanıtıdır. Zemaḥşerî (öl. 538/1144) ayetteki “مَيْتًا” ifadesinin et anlamındaki “لَحْمٌ” kelimesinin hâl’i olarak naspedildiğini, kardeş anlamındaki “أَخٌ” kelimesinin hâl’i olarak naspedilmesinin de caiz olduğunu ifade ederken Ebû Ḥayyan Endelusi (öl. 745/1344) ikinci irabın uygun olmadığını belirtmektedir. “فَكَرِهْنَاهُ” ifadesindeki işaret zamirinin de “أَكْلٌ” ya da “مَيْتًا” kelimesine râci olduğu ifade edilmiştir.³¹

“Meyten” ya da “meyyiten” olarak okunan ifade “لَحْمٌ” kelimesinin hâli olarak kabul edildiğinde ilgili ifadenin çevirisi “kardeşinizin ölmüş hâldeki eti” olurken Zemaḥşerî’nin kabul ettiği gibi kardeş anlamındaki “أَخٌ” kelimesinin hâli olarak kabul edilmesi durumunda “ölmüş hâldeki kardeşinizin eti” olarak çevrilmeye müsait bir biçimde irablanmış olmaktadır. Türkçe meâllerde genel olarak bu ikinci irab tercih edilmiş gibi gözükmemektedir. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942) da ilgili ifadeyi “...Hiç arzu eder mi ki biriniz kardeşinin ölü hâlinde etini yesin? Demek tiksindiniz!...” (Hucurât 49/12) diye çevirmiştir.³²

Burada işaret edilmesi gereken önemli hususlardan birisi, müfessirlerin gıybetin Arapçada “ölmüş kardeş eti yemeye” değil, yalnızca “insan eti yemeye” benzetildiğine dair tespitleridir. Buna göre Arapçada gıybet, insan eti yemeye benzetilirken Kur’an’da mübalağa anlamı katmak maksadıyla söze “kardeş” ve “ölmüş” vasıfları da eklenmiş olmaktadır. Kaynaklarda Arapların gıybeti insan eti yemeye benzettiklerine dair muhtelif beyitler nakledilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

وليس الذنب ياكل لحم ذنب *** وياكل بعضنا بعضا عيانا

“Kurt kurdun etini yemez. / Biz birbirimizi göz göre göre yiyoruz.”³³

فإن يأكلوا لحمي، وفرت لحومهم *** وإن يهدموا مجدي، بنيت لهم مجدا

“Etimi yerlerse, onlara etlerini temin ederim. / Şan şerefimi yerle bir ederlerse, onlara bir şan şeref inşa ederim.”³⁴

³¹ Maḥmûd b. ‘Amr Zemaḥşerî, *Keşşâf ‘an ḥaḳâiki ğavâmiḍi’t-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1987), 4/373-374; ‘Abdullâh b. ‘Omer Beyḍâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/218; ‘Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân Endelusi, *Baḥru’l-muḥîṭ fi’t-tefsîr*, nşr. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muḥammed Mu‘avviḍ (Beyrut: y.y., 2001), 8/114.

³² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 6/4467.

³³ Ebû ‘Alî Faḍl b. Ḥasen Ṭabersî, *Mecma’u’l-beyân* (b.y.: y.y., ts.), 9/205.

³⁴ Mansûr b. Muḥammed Mervezî Sem‘ânî, *Tefsîru’l-Ḳur’ân*, nşr. Yâsir b. İbrâhîm, Ğanîm b. ‘Abbâs (Riyad: Dâru’l-Vaṭan, 1997), 5/228.

Mâverdi (öl. 450/1058) Kâtâde b. Diâme'den (öl. 117/735) Arapçada cari olanın "et yeme"nin (أكل اللحم) gıybetin yerine kullanılması olduğunu ifade eden bir görüş naklederek yukarıda çevirisini verdiğimiz ikinci örneğe atıfta bulunmaktadır.³⁵

Hadis rivayetlerinde de gıybet, insanların etini yemeye ya da hayvan leşinin saçtığı kötü kokuya benzetilmektedir. Örneğin bir rivayette Hz. Muhammed'in miraç esnasında bazı insanların bakırdan tırnaklarıyla yüz ve göğüs derilerini soyduğunu görmesi üzerine Cebrâil'e bunların kimler olduğunu sorması, Cebrâil'in ise onların insanların etlerini yiyip ırzlarına dil uzatanlar olduğunu söylediği nakledilmektedir. Bir rivayette Hz. Muhammed'in Allah'ın "et evi"ne (الْبَيْتُ اللَّحْمِ) buğzettiğini ifade etmesi üzerine bunun ne anlama geldiğini soranlara "içinde insanların gıybetinin yapıldığı ev" cevabını verdiği ifade edilmiştir. Yine bir rivayette kokmuş bir hayvan cesedinin kokusunun etrafa yayıldığı bir bölgede Hz. Muhammed'in yanında bulunan kimselere "Bu esinti nedir biliyor musunuz? Bu esinti insanların gıybetini yapanların esintisidir." diyerek gıybeti hayvan leşi kokusuna benzettiği belirtilmektedir.³⁶

Müfessirler gıybetin Arapçada "et yemeye" benzetildiği üzerinde durmuştur. Bundan dolayı Hucurât 49/12. ayetinde eti yenilecek kimsenin hem kardeş hem de ölmüş olarak iki ziyade sıfatla tavsifini mübalağa yapmak için kullanılan bir tür belagat üslubu olarak yorumlamışlardır. Hucurât 49/12. ayetinde gıybet etmek, Arapçada yaygın kullanımıyla et yemeye benzetilmekle birlikte, etin ölmüş hâldeki bir kardeşin eti olarak nitelenmesinin doğrudan Mâ'iz b. Mâlik'ten bahsetmesiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bundan dolayı ayette gıybet Mâ'iz'e işaret etmesi için yalnızca "et yemeye" değil "ölmüş hâldeki kardeş etinin yenmesi"ne benzetilmiştir. Bu bağlamda "meyten" ya da "meyyiten" olarak okunan ifadenin kardeş anlamına gelen "مَيْتٌ" kelimesinin hâl'i olarak irablanması (ölmüş hâldeki kardeşin etini yeme) daha isabetli görülmektedir. Kur'an'da gıybetin ölmüş bir insanın cesedinden yemeye benzetildiği tek örneğin Hucurât 49/12. ayetindeki ifade olduğu görülmektedir. Bu da Mâ'iz Olayı'yla ayetin nüzulü arasındaki ilişkinin dolaylı bir teyidi olarak okunabilir.

Ayetin irab ve kırâ'at yönüne işaret ettikten sonra Mâ'iz b. Mâlik'in öldürülmesi ve akabinde hakkında yapılan değerlendirmelere Hz. Muhammed'in ne tür tepkiler verdiğine dair nakledilen rivayetlere geçebiliriz. Bunların başında Hz. Muhammed'in Mâ'iz hakkında tahkir edici ifadeler kullanan iki kişiyi uyarmasından bahseden rivayet gelmektedir.

Ebu Hureyre'den (öl. 58/678) nakledilen bir rivayette Mâ'iz b. Mâlik'in Hz. Muhammed'e gelerek zina itirafında bulunması, Hz. Muhammed'in Mâ'iz'i dört defa geri çevirip işlediği suçtan emin olmak için ona çeşitli sorular sorması ve emin olduktan sonra da recmedilmesini emretmesi konu edilmektedir. Mâ'iz'in recmedilmesinin ardından Hz. Muhammed iki kişinin aralarında Mâ'iz hakkında "Şu Allah'ın işlediği suçu örttüğü adamın içine düştüğü hâle bak. Allah suçunu gizlediği hâlde kendisini bir köpek gibi taşlatacak öldürtmekten geri durmadı." ya da "Bu hain defalarca peygambere geldi. Her seferinde onu geri çevirdi. Sonunda bir köpek gibi öldürüldü." dediğini işitmiştir. Hz. Muhammed bunu duyunca bir süre susmuş, sonra yol

³⁵ Önemine binaen Kâtâde'den yapılan naklin Arapça aslını burada zikretmek istiyoruz: "قال قتادة: واستعمل أكل اللحم مكان الغيبة" "لأن عادة العرب بذلك جارية" 'Alî b. Muhammed Baṣrî Mâverdi, *Nuket ve'l-uyûn*, nşr. Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/335.

³⁶ Suyûtî, *Durru'l-menâşir*, 7/574, 576.

kenarında ayak etlerinin kemiğinden sarktığı bir merkep leşi görünce Mâ'iz hakkında konuşan iki kişiyi çağırtıp onlara “İnin ve şu merkebin leşinden yiyin.” diye seslenmiştir. İki adam Hz. Muhammed’e: “Ey Allah’ın Nebî’si. Allah seni bağışlasın. Bundan kim yer?!” diye cevap verince Hz. Muhammed: “Kardeşinizin ırzı hakkında daha önce söyledikleriniz bu hayvan leşini yemekten daha kötü. Allah’a yemin olsun ki Mâ’iz şimdi cennet ırmaklarına dalıyor.” diyerek Mâ’iz’in işlediği suçtan ötürü pişmanlık gösterip tövbe ettiğini ve bağışlandığını vurgulamıştır. Rivayetin bazı tariklerinde Hz. Muhammed’in orada bulunan Eslem kabilesine mensup Huzzâl’a dönerek “Sana yazıklar olsun ey Huzzâl, Mâ’iz’i recmetmeseydin olmaz mıydı?”, “Ey Huzzâl, Mâ’iz’e merhamet gösterseydin olmaz mıydı?” ya da iki kez üst üste “Sana yazıklar olsun ey Huzzâl? Mâ’iz’i işlediği kusurla elbisenin altına alıp gizlesen/himaye etsen olmaz mıydı?” dediği nakledilmektedir.³⁷

Ebû Hureyre rivayeti, Mâ’iz olayıyla Hucurât 49/12. ayeti arasındaki ilişkiyi gösteren önemli ifadeler içermektedir. Bunların başında toplum nezdinde ayıplanacak bir davranışta bulunan Mâ’iz’in Hz. Muhammed’e suçunu itiraf ettikten sonra bir grup sahâbînin eliyle öldürülmesine rağmen bazı insanlar tarafından ayıplanmaya ve aşağılanmaya maruz bırakılıyor olması gelmektedir. Rivayetteki diğer önemli bir vurgu Mâ’iz’in gıybetini yapan iki kişiden yaptıkları davranıştan ötürü hayvan leşi yemeklerinin istenmesi ve bunun onlarda tiksinti uyandırmasıdır. Bunu yapamayacaklarını söylemeleri üzerine Hz. Muhammed’in “kardeşiniz hakkında söyledikleriniz hayvan leşi yemekten daha kötü” diyerek “فَمَا نَلْتُمَا مِنْ عَرَضٍ أَحْيَاكُمْ أَنْفَا أَشَدُّ مِنْ أَكْلِ الْمَيْتَةِ” Hucurât 49/12. ayetinin muhtevasıyla oldukça yakın manada ve üslupta bir söz söylemesi dikkat çekilmesi gereken başka bir yöndür.³⁸

Mâ’iz’e yöneltilen hakaretler Ebû Hureyre rivayetiyle sınırlı değildir. Leclâc ‘Âmirî’den nakledilen bir rivayette doğrudan Mâ’iz’in ismi anılmasa da bazılarının ondan “pislik” (الخبث) diye bahsetmesi üzerine Hz. Muhammed’in bu tutuma itiraz ederek “Orada dur! O Allah katında misk kokusundan daha sevimlidir.” (مَهْ فَلَيْتُ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ) dediği nakledilmektedir.³⁹ Bir rivayette Hz. Muhammed’in “Mâ’iz’e sövmeyin.” dediğinin rivayet edilmesi de buna benzer durumlarla ilişkili olsa gerektir.⁴⁰

Yine bazı rivayetlerde Hz. Muhammed’in Mâ’iz b. Mâlik için “Öyle bir tövbe etti ki bir grup insan onun tövbesiyle Allah’a yönelse tövbeleri kabul edilirdi.”⁴¹ ve “Mâ’iz için istiğfarda bulunun.”⁴² kabîlinden sözler sarfettiğinin nakledilmesi, yukarıdaki Ebû Hureyre ve Leclâc ‘Âmirî rivayetlerinin içeriğiyle uyumludur. Buna göre Hucurât 49/12. ayeti Hz. Muhammed

³⁷ Ebû ‘Abdurrahmân ‘Abdullâh b. Mubârek Türkî, *Musned*, nşr. Şubhî Bedrî Sâmîrrâî (Riyad: Mektebetu’l-Me’ârif, 1987), 1/91; Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd Bastrî Tayâlisî, *Musned*, nşr. Muhammed b. ‘Abdulmuhsin Türkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, 1999), 4/218; Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm Şan’ânî, *Muṣannef*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 2015), 6/230; Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm Buḥârî, *Edebu’l-mufred*, nşr. ‘İşâm Mûsâ Hâdî (Suudi Arabistan: Dâru’s-Şâdiq, 2013), 262; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed Mîsrî Ṭahâvî, *Şerhu muşkili’l-âşâr*, nşr. Şu’ayb Arnavût (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1994), 1/384.

³⁸ ‘Abdurrezzâk, *Muṣannef*, 6/230.

³⁹ Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb Hurâsânî Nesâî, *Sunenu’l-kubrâ*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 2012), 9/171.

⁴⁰ Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed Râzî Dûlâbî, *Kunâ ve’l-’esmâ*, nşr. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed Feryâbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 1/142.

⁴¹ Nu’mân b. Şâbit Ebû Hanîfe, *Musned* (Dekkan: y.y., 2002), 387.

⁴² Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî, *Ṭabakât*, nşr. ‘Alî Muhammed ‘Omer (Kahire: Mektebetu’l-Ḥancî, 2001), 5/229.

tarafından ilk olarak Mâ'iz hakkındaki söylentilerin ayyuka çıktığı bir vasatta okunmuş olmalıdır.

Kaynaklarda gıybetin zinadan daha büyük bir günah olduğunun ifade edildiği rivayetler de konuyla doğrudan ilişkilendirilebilecek muhtevadadır. Farklı sahâbîlere isnad edilerek nakledilen bu rivayetlerde Hz. Muhammed'in muhataplarına gıybetten sakınmalarını salık verdikten sonra gıybetin zinadan daha ağır bir suç olduğunu vurgulaması mevzubahis edilmektedir. Sahâbenin "Ey Allah'ın Resulü, gıybet nasıl zinadan daha büyük günah olur?" diye sorması üzerine Hz. Muhammed "Bir adam zina eder. Bu günahından dolayı tövbe eder ve Allah onun tövbesini kabul buyurur. Ancak gıybet eden gıybetini yaptığı kimse tarafından bağışlanmadıkça affedilmez." diye cevap vermiştir.⁴³

Bu rivayetin bazı tariklerinde mümin kişinin ırzının tıpkı kanı gibi dokunulmaz olduğu ziyadesine yer verilmekte ve gıybet eden kimsenin tövbesinin yalnızca gıybetini yaptığı kimseden helallik almasıyla mümkün olacağı ifade edilmektedir.⁴⁴ Bu rivayetler de Hz. Muhammed tarafından Mâ'iz b. Mâlik hakkında kötü zan besleyen, tecessüste bulunan ve gıyabında onu kötöleyenleri uyarmak maksadıyla serdedilmiş görülmektedir. Hucurât 49/12. ayetinde Mâ'iz b. Mâlik'ten bahsedildiğinin kabul edilmesi durumunda bu rivayet, ayetin Hz. Muhammed tarafından yapılmış bir tür açıklaması olarak kabul edilebilir. Rivayet bu bağlamda okunduğunda gıybetin zinadan nasıl daha büyük bir günah olduğu yönündeki bazı soru işaretleri de ortadan kalkmaktadır. Bu bölümde son olarak konuyla ilişkili olabileceğini düşündüğümüz iki rivayete daha işaret etmek istiyoruz. Bunlardan ilki kaynaklarda farklı tarikleri bulunan "Zinanın en büyüğü (أَرْبَى الزَّيْنِ) bir müminin ırzına dil uzatmaktır." meâlindeki rivayettir.⁴⁵ Hz. Muhammed, vefatı akabinde Mâ'iz hakkında birtakım yakışıksız yakıştırmalarda bulunanları uyarmış ve onlara bir müminin ırzına dil uzatmanın hayvan leşi yemekten daha kötü bir eylem olduğunu söylemiştir. Bu rivayetlerde de bir müminin ırzına dil uzatmanın zinanın en büyüğü olarak nitelenmesi Mâ'iz olayıyla ilişkisinin kurulabilmesini muhtemel kılmaktadır.

İkinci rivayet, Hz. Muhammed'in bir seferinde öğle namazını kıldırdıktan sonra Mescit'ten ayrılıp bir süre sonra öfkeli şekilde geri dönerek insanlara gıybet hakkında bir konuşma yapması hakkındadır. Hz. Muhammed, evlerinde oturan genç kadınların dahi duyacağı yüksek bir ses tonuyla Mescit'te yaptığı bu konuşmada şunları söylemiştir: "Ey diliyle iman ettiği hâlde iman henüz kalbine işlememiş insanlar! Müminlere eziyet etmeyin. Onların gıybetini yapmayın. Onların gizli durumlarını açığa çıkarmaya çalışmayın. Her kim Müslüman kardeşinin gizli durumlarını açığa çıkarmaya çalışırsa Allah da evinin içinde dahi olsa onun gizli hâlinin üzerindeki perdeyi kaldırır ve açığa çıkarır."⁴⁶

⁴³ Ebû's-Serî Hennâd b. Serî Kûfî, *Zuhd*, nşr. 'Abdurrahman 'Abd Cebbâr Ferîvâî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1985), 2/565.

⁴⁴ Ahmed b. Huseyn b. 'Alî Husevircirdî Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, nşr. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2003), 9/100; Ebû Hayyân, *Baḥru'l-muḥîṭ*, 9/520.

⁴⁵ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl Buḥârî, *Târîḫü'l-kebir*, nşr. Heyet (Ḥaydarâbâd: Dâiratu'l-Ma'ârifil-'Osmâniyye, ts.), 6/423. Bu rivayetin bazı varyantlarında başında geçen zinanın en kötüsü "أَرْبَى الزَّيْنِ" ifadesi ribânın en kötüsü anlamına gelen "أَرْبَى الزَّيْنِ" olarak okunmaktadır. 'Abdurrezzâk, *Muṣannef*, 9/60. Mehmet Apaydın'a göre bu okumada tashif vardır. Aslolan "أَرْبَى الزَّيْنِ" okunuşudur. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Apaydın, "Ribânın Zinadan Daha Günah Olduğuna Dair Rivayetlerin Tetkiki", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 425-451.

⁴⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sellâm Kayravânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, nşr. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 2/738; Suyûṭî, *Durru'l-menâṣir*, 7/568.

Bu rivayette, Hucurât 49/14. ayetiyle mutabık bir ifade kullanılarak iman ettiği hâlde henüz iman kalbine yerleşmemiş kimseler müminleri gıyabında kötülemekten ve gizli hâllerini araştırmaktan nehyedilmektedir. Bu durum, Mâ'iz b. Mâlik hakkında ileri geri konuşan kimselerin mezkûr ayette sözü geçen bedevi/göçebe Araplar arasında yer alma ihtimalini akla getirmektedir. Öte yandan gerek gıybetin zinadan daha büyük günah olduğunun ifade edildiği rivayetler gerekse bu rivayetin farklı varyantları Mâ'iz b. Mâlik'in zina suçunu itiraf edip recmedilmesi ve sonrasında yaşananlara dair nakledilen rivayetlerin ravileriyle büyük ölçüde benzerdir.⁴⁷ Bu da ilgili rivayetlerin Mâ'iz Olayı'yla ilişkilendirilme ihtimalini güçlendiren bir yöndür.

Hucurât 49/12. ayetinin nüzul sebebi ve tefsirine dair ulaşabilen tüm bilgilerin tespit ve analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, ayetteki "ölü hâldeki kardeş"le geçmiş müfessirlerden farklı olarak Mâ'iz b. Mâlik isimli sahâbînin kastedildiği neticesine ulaşılmıştır. Dil, kırâ'at ve rivayet cihetinden sunulan deliller dikkate alındığında ayetin nüzul bağlamına en uygun yorumun bu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hâlihazırda yazımına devam edilen müstakil olarak Mâ'iz b. Mâlik Olayı'nı konu edinen çalışmamız nihayete erdiğinde meselenin daha da açıklığa kavuşacağı değerlendirilebilir. Bu çalışmada ulaşılan neticeye iki yönlü itiraz yöneltilebilir. Bunlardan ilki Hucurât 49/12. ayetinin nüzülü doğrudan Mâ'iz b. Mâlik Olayı'yla ilişkiliyse müfessirlerin bunu hangi sebepten fark edemediğidir. İkincisi ise Mâ'iz b. Mâlik Olayı'nın pekâlâ ayetin nüzulünden sonra vuku bulmuş olma ihtimalidir.

İlk itiraza fıkıh geleneğinde recm cezasının ele alınış biçimi üzerinden cevap verilebilir. Zira gelenekte Mâ'iz b. Mâlik'in recmedilmesi emrini Hz. Muhammed'in verdiği konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Hz. Muhammed'den bağışlandığı yönünde çok sayıda rivayet nakledilmesine rağmen Mâ'iz, sonuç olarak zina gibi kebâirden sayılan bir suç işlemiş ve bunun neticesinde recmedilerek öldürülmüş biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla böyle bir sicile sahip kimsenin toplum nezdindeki itibarının korunmasına yönelik ayet indiğini düşünmenin ulemaya uzak görülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Bazı müfessirler Mâ'iz b. Mâlik Olayı'nı Hucurât 49/12. ayetiyle ilişkilendiren nakillerde bulunmuştur. Ancak bunlardan hiçbirinde olay ve sonrasında yaşananlar ayetin sebep-i nüzülü olarak zikredilmemektedir. Bunlar daha çok gıybetin tefsir edilmesi sadedinde yapılan nakillerden ibarettir.⁴⁸ Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan neticeyi geçmiş müfessirlerinkinden ayıran en ayırt edici yön, Mâ'iz b. Mâlik Olayı'nın Hucurât 49/12. ayetiyle ilişkisine işaret etmenin ötesinde bu olayın bizzat ayetin sebep-i nüzülü olduğunu savunmasıdır.

İkinci itiraza ise ayetin muhtevası ve nüzul bağlamına Mâ'iz b. Mâlik Olayı'ndan daha uygun bir vakanın tespit edilememiş olması üzerinden izah getirilebilir. Zira ayet hakkında nakledilen sebep-i nüzul ve diğer tefsir rivayetleri arasında daha tercihe şayan bir vaka mevcut değildir. Bir

⁴⁷ Bu râviler arasında Ebû Berze Eslemî (öl. 65/685 [?]), Bureyde b. Huşayb (öl. 63/682-83 [?]), Ebû Hureyre (öl. 58/678), Câbir b. 'Abdullah (öl. 78/697) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) sayılabilir. Örnek rivayetler için bk. 'Abdullâh b. Mubârek, *Musned*, 1/91; 'Abdullâh b. 'Absî Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Mušanef*, nşr. Sa'd b. Nâsir Şetrî (Riyâd: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 2015), 6/554, 15/492; 'Abdurrezzâk, *Mušanef*, 6/228.

⁴⁸ Bk. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed Ḥazrecî Kurtubî, *Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, nşr. Hişâm Semîr Buḥârî (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 2003), 16/335; Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, nşr. Sâmi b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 7/383; Suyûtî, *Durru'l-menşûr*, 7/573.

sahâbînin diğerine sitemkâr bir üslupla sataşması üzerine Hucurât 49/12. ayeti muhtevasında bir ayet nâzil edildiğini düşünmek tutarlı görünmemektedir. Bunu Mâ'iz b. Mâlik Olayı gibi Medine'de büyük infiale yol açmış bir hadiseyle ilişkilendirmek gerek ulaşılan deliller gerekse Kur'an üslubu açısından daha isabetlidir. Dolayısıyla Mâ'iz b. Mâlik Olayı'nı ayetin nüzul sebebi olarak kabul etmek yaslandığı tarihi bağlam dikkate alındığında en uygun seçenek olarak görülmektedir. Öte yandan Arapçada gıybet "ölmüş insan eti yemeye" değil sadece "insan eti yemeye" benzetilmektedir. Gıybetle ilgili nakledilen rivayetlerde Mâ'iz b. Mâlik dışında ölümünün ardından gıybetinin yapılması leş eti yemeye benzetilen başka bir örnek mevcut değildir. Bu da ayetteki "ölmüş hâldeki kardeş"ten muradın Mâ'iz olduğu yönündeki tespitimizi destekleyen bir yöndür.

Sonuç

Temel İslam Bilimleri araştırmaları çatısı altında metin analizi ve sentezine odaklanan disiplinlerin müstakil birer literatür ve yönteme sahip olması neredeyse imkânsızdır. Özellikle bu; tefsir, hadis, siyer ve Arap dili belagati için rahatlıkla söylenebilir. Bu disiplinlerin tarihi üzerine çalışanları istisna edecek olursak tümünün İslâmî Metin/Rivayet Bilimi ya da başka bir isimlendirmeye tek çatı altında toplanması zaruri görünmektedir. Aksi takdirde alan körlüğü olarak ifade edilen disiplinler arası kopukluğun tarihî verilerin tetkik süreci üzerindeki menfi etkilerini asgariye indirmek pek mümkün görünmemektedir.

Tefsir kaynakları ve sebep-i nüzul rivayetlerinin sunduğu bilgilerle sınırlı bir tefsir araştırması yürütmenin ne tür sonuçlar doğurabileceğini göstermeyi amaçlayan bu çalışmada, Hucurât 49/12. ayeti "أَيُّبُ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَّرَهُنْمُوهُ" ifadesi hareket noktası belirlenerek incelemeye çalışılmıştır. Dil, kırâ'at ve tarihî veriler cihetinden yapılan tetkik neticesinde Hucurât 49/12. ayetinin sebep-i nüzulüne dair Selmân-ı Fârisî ve ʿUsâme b. Zeyd hakkında nakledilenlerin ikna edicilikten uzak bir muhtevada olduğu görülmüştür. Sunulan deliller, ayetteki "ölmüş hâldeki kardeş"ten maksadın Mâ'iz b. Mâlik olduğuna işaret etmektedir. Ayette gıybet, Arapçadaki kullanımına uygun olarak "ölmüş hâldeki kardeşin eti"ne değil yalnızca "et yeme"ye benzetilmektedir. Buna göre ayette sakınılması tavsiye edilen "zan", "insanlar hakkında haddi aşan ithamlarda bulunma" anlamına gelmektedir. "Tecessüs" ifadesi, "kişilerin ayıp ve kusurlarını araştırma" olarak yorumlanırken, "gıybet" ise, "işlediği bir günah ya da suçtan dolayı pişmanlık gösterip tövbe ettikten sonra vefat eden bir kimseyi gıyabında kötüleme" şeklinde anlaşılmaktadır. "Ölmüş hâldeki kardeş"ten kasıt Mâ'iz b. Mâlik olduğundan ayet bu yönüyle mübhemât kapsamına da dâhil edilmiş olmaktadır.

Çalışmada ele aldığımız bu tekil örnek, dijitalleşmenin ve her geçen gün bir yenisinin tahkik edilerek neşredildiği İslâmî kaynakların sunduğu malumatla Kur'an ayetlerinin nesnel anlamlarını ortaya çıkarabilmek için sandığımızdan daha fazla imkâna sahip olduğumuza işaret etmektedir. Bütünsel bir bakış açısına sahip olmak ve disiplinler arası irtibatsızlıktan beslenen alan körlüğünün yol açtığı sorunlara dair farkındalığa sahip olmak bu imkânlardan azami derecede istifade edebilmenin önünü açacaktır.

Kaynakça | References

- ‘Abdullâh b. Mubârek, Ebû ‘Abdurrahmân Türkî. *Musned*. nşr. Şubhî Bedrî Sâmîrrâî. Riyad: Mektebetu'l-Me‘ârif, 1987.
- Ahmed b. Hanbel, Şeybânî. *Musned*. nşr. Heyet. Kahire: Cem‘iyyetu'l-Meknez, 2010.
- Ahmed Negrî, ‘Abdu’n-Nebî b. ‘Abdi’r-Resûl. *Dustûru'l-‘ulemâ’: Câmi‘u'l-‘ulûm fî istılâhâtî'l-funûn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2000.
- Apaydın, Mehmet. “Ribânın Zinadan Daha Günah Olduğuna Dair Rivayetlerin Tetkiki”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 425-451. <https://doi.org/10.33460/beuifd.1551821>
- Beydâvî, ‘Abdullâh b. ‘Omer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. ‘Alî Hüsvircidî. *Şu‘abu'l-îmân*. nşr. ‘Abdul‘aliyy ‘Abdulhamîd. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2003.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl. *Târîhu'l-kebîr*. nşr. Heyet. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Ma‘ârifî'l-‘Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm. *Edebu'l-mufred*. nşr. ‘İsâm Mûsâ Hâdî. Suudi Arabistan: Dâru's-Şâdiq, 2013.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/360. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed Râzî. *Kunâ ve'l-esmâ’*. nşr. Ebû Kuteybe Nażr Muhammed Feryâbî. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2000.
- Ebû Hanîfe, Nu‘mân b. Şâbit. *Musned*. Dekkan: y.y., 2002.
- Ebû Hayyân, ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelusî. *Bahru'l-muhtâ fî't-tefsîr*. nşr. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu‘avviq. Beyrut: y.y., 2001.
- Ferrâ’, Yahyâ b. Ziyâd Deylemî. *Me‘âni'l-Kur‘ân*. nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hamdi Yazır, Elmalılı. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Hennâd b. Serî, Ebû's-Serî Kûfî. *Zuhd*. nşr. ‘Abdurrahman ‘Abd Cebbâr Ferîvâî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1985.
- Heyet. *Mushaf ve kıra'atuh*. ed. ‘Abdulmecîd Şerefi. Rabat: Mu'minûne bilâ Hudûd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2016.
- İbn Hişâm, ‘Abdumelik Hîmyerî. *Sîretu'n-nebeviyye*. nşr. Muştafâ Sakķâ. Kahire: Mektebetu Muştafâ Bâbî'l-Halebî, 1955.
- İbn Sa‘d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî'. *Tabakât*. nşr. ‘Alî Muhammed ‘Umer. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001.
- Maķdisî, Diyâuddîn Muhammed b. ‘Abdilvâhid. *Ehâdîsu'l-muhtâre*. nşr. ‘Abdumelik b. ‘Abdullâh b. Dehîş. Beyrut: Dâru Hâdr, 2000.
- Ma‘rife, Muhammed Hâdî. *Temhîd fî ‘ulûmi'l-Kur‘an*. Beyrut: Dâru't-Teâ‘ruf, 2011.
- Mâverdî, ‘Alî b. Muhammed Baśrî. *Nuket ve'l-uyûn*. nşr. Seyyid b. ‘Abdilmaķşûd b. ‘Abdirrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, ts.
- Muķâtîl b. Suleymân, Belhî. *Tefsîru Muķâtîl b. Suleymân*. nşr. ‘Abdullâh Maķmûd Şehâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâş, 2002.
- Nesâ‘î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb Hurâsânî. *Sunenu'l-kubrâ*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te’sîl, 2012.
- Râzî, Faķreddîn. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-‘Arabî, 1999.
- Şa‘lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Keşf ve'l-beyân*. nşr. Heyet. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- Şan‘ânî, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâķ b. Hemmâm. *Mušanef*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te’sîl, 2015.
- Sem‘ânî, Mansûr b. Muhammed Mervezî. *Tefsîru'l-Kur‘ân*. nşr. Yâsir b. İbrâhîm, Ćanîm b. ‘Abbâs. Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1997.
- Semerķandî, Ebû'l-Leyş. *Bahru'l-‘ulûm*. nşr. Maķmûd Mataracı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Suyûtî, Celāluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Durru’l-menşûr*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, t.s.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî. *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli ‘âyi’l-ğur’ân*. nşr. ‘Aḥmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi’l-ğur’ân*. nşr. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin Turkî. Riyad: Dâru Hicr, 2001.
- Tabersî, Ebû ‘Alî Faḍl b. Ḥasen. *Mecma’u’l-beyân*. b.y.: y.y., ts.
- Ṭahâvî, Ebû Ca’fer Aḥmed b. Muhammed Mısırî. *Şerhu muşkili’l-âsâr*. nşr. Şu‘ayb Arnavût. Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1994.
- Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd Başrî. *Musned*. nşr. Muhammed b. ‘Abdilmuhsin Turkî. Kahire: Dâru’l-Hicr, 1999.
- Ya’kûb b. İshâk Nisâbü’rî, Ebû ‘Avâne. *Musnedu’s-şahîhi’l-muḥarrec ‘alâ şahîhi Muslim*. nşr. Rebâḥ b. Ruḍayman. Medine: Câmi’atu’l-İslâmiyye, 2014.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr. *Keşşâf ‘an ḥaḳâiki ğavâmiḍi’t-tenzîl*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1987.
- Zerkeşî, Bedreddin. *Burhân fi ‘ulûmi’l-ğur’ân*. nşr. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrâhîm. Kahire: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1957.
- Zuraḳî, İsmâ’îl b. Ca’fer. *Eḥâdiş*. nşr. ‘Omer b. Rafûd b. Refîd Sufyânî. Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1998.